

τροῦ ἀγάπης πρὸς τὴν σαφὴν εἰς τὴν ἐκθέσεως καταχαρίζεται συχνό-
τατα εἰς τὰ πλεονεκτήματα ταῦτα τὴν βαθύτητα τῆς ἐρεῦνης. Ἐκ τού-
του συμβαίνει, ὥστε τινὰ τῶν σπουδαιωτάτων ψυχολογικῶν προβλημάτων
νὰ ἐμφανίζωνται παρὰ τῷ Maine λίαν ἠπλοποιημένα ¹⁾. Ἄλλ' ὅμως δὲν
δυνάμεθα νὰ ἁρνηθῶμεν ὅτι τὰ περὶ οὗτοῦ λόγος ἔργον εἶναι ἐκ τῶν μάλι-
στα περισπουδάστων τῆς νεωτέρας ψυχολογίας, ἡ δὲ ὀρθότης τῶν ἐπι-
μέρους παρατηρημάτων, ἀποδιδομένων μετὰ μεγάλης ζωηρότητος καὶ ἀ-
ληθείας, εἶναι τοιαύτη, ὥστε νὰ καθιστᾷ συγγνωστὰ τὰ ἐλαττώματα τοῦ
συστήματος, καθ' ὅσον τὸ ἔργον τοῦτο διαμορφοῦται ²⁾.

Ἡ ψυχολογία ἐν τῇ θετικῇ Ἰταλικῇ σχολῇ :
Κατάνεος, Ἀρδιγώ.

Ἄλλὰ παρὰ πάσας τὰς ἐπικρίσεις, εἰς ἃς ὑπόκειται ἡ θετικὴ σχο-
λή, βέβαιον εἶναι ὅτι αὕτη ἀπέβη ἐν Γαλλίᾳ μετὰ τὸν Maine de Biran
πολύ χρησιμωτέρα εἰς τὴν ψυχολογίαν ἢ ἡ ἀντίθετος διδασκαλία· διότι τῆς
πνευματοκρατικῆς σχολῆς δεινὸν σφάλμα ὑπῆρξε τὸ ὅτι ὅτι ἐν ἀντιθέσει
πρὸς τὰ ἐν Γερμανίᾳ συμβαινόντα ἐφάνη ἡκιστα εὐνοῦς πρὸς τὴν ἐπιστη-
μονικὴν ἐμπειρίαν, προτιμῶσα ἀντὶ τῆς θετικῆς ἐπιστήμης, ἣν περιεφρόνει
ὡς ἀναξίαν τῆς ἀληθοῦς καὶ ἐπιλέκτου θεωρίας, τοῖς ἀφηρημένους τό-
πους μεταφυσικῆς λίαν πεπαλαιωμένης. Τὸ αὐτὸ σχεδὸν συνέβη ἐν Ἰτα-
λίᾳ, ὅπου τὸ παράδειγμα τοῦ Rosmini, τοῦ μόνου τῶν Ἰταλῶν πνευ-
ματοκρατικῶν δυναμένου νὰ συγκριθῇ πρὸς τοὺς μεγάλους Γερμανοὺς
φιλοσόφους, δὲν ἔτυχε μιμήσεως. Διότι δὲν δύναται τις σπουδάζων νὰ
εἴπῃ ὅτι παρέσχε συμβολὴν τινὰ εἰς τὴν ψυχολογίαν τὸ ἔργον τοῦ Γε-
ρεντίου Mainiani, ὅπερ, καίπερ ὄν σύγχρονον πρὸς τὰ μεγάλα ψυχολο-
γικὰ προϊόντα, ἅτινα ἐδημοσιεύοντο ἐν Γερμανίᾳ καὶ Ἀγγλίᾳ, φαί-
νεται ἀφιστάμενον τούτων πλέον τοῦ ἐνός αἰῶνος ³⁾. Πολὺ δ' ὅ-
μως ἐπιμελέστερον περὶ τὰ ψυχολογικὰ προβλήματα διέτριψεν ἡ θε-
τικὴ σχολή, ἥς ἐπιφανῆς ἀντιπρόσωπος ὑπῆρξεν ὁ **Κάρολος Κα-
τάνεος** (1801-1869), νοῦς φωτεινὸς καὶ εὐστροφος, οἰκείᾳ φύσει προα-

¹⁾ Δ. χ. ἐν τῇ ἀναλύσει τῆς ἐννοίας τοῦ ἐγῶ, ἥς ὀρθῶς ο Ribot (Benue
philosoph., Ἰούλιος 1877) σημειοῦται τὰ ἐλαττώματα ἀποδίδων. αὐτὰ εἰς τὴν
ὅτι ὁ συγγραφεὺς ὀλιγόρησε τοῦ βουλευτικῆς στοιχείου τῆς συνειδήσεως.

²⁾ Ὁ ὅλος εἰδικὸς χαρακτήρ τοῦ ἔργου τούτου, ἀξιολόγου καὶ μοναδικῆς ἐν
τῇ ποικιλίᾳ τῶν στοιχείων, ἀποδίδεται κάλλιστα ἐν ταῖς σελίσιν, ὡς περὶ
αὐτοῦ γράφει ὁ Barzilloti ἐν τῇ περὶ τοῦ Maine βιβλίῳ του (σελ. 194 κέ. τῆς
γαλλ. ἐκδόσεως).

³⁾ Τὸν πεπαλαιωμένον χαρακτήρα τῆς φιλοσοφίας τοῦ Mainiani κατέστη-
σεν ἡδη ἐπιφανῆ πρὸ πολλῶν ἐτῶν ὁ Κάρολος Cantoni ἐν διεξοδικῇ καὶ κάλλι-
στη μελέτῃ, δημοσιευθεῖσα ἐν τῇ Nuova Antologia τοῦ 1869.

G. Villa—Γ. Γρατσιάτου, Ἡ σύγχρονος ψυχολογία

χθεις να ακολουθήση τὰς ἀρχὰς τῆς ἀγγλικῆς ἐμπειρικῆς φιλοσοφίας. Γενναίαν τινὰ συμβολήν, ἀληθῶς εἰπεῖν, δὲν παρέσχεν ὁ Καττάνεος εἰς τὴν ψυχολογίαν· τὸ ἔργον αὐτοῦ «Corso» (1857) δὲν ἀποκαλύπτει ἡμῖν νέα πράγματα ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τοῦ πνεύματος, ἀλλὰ μόνον νοῦν, ὅστις μετὰ μεγάλης σαφηνείας βλέπει ψυχολογικά τινὰ προβλήματα καὶ διερευνᾷ αὐτὰ ἀκολουθῶν μετὰ τινος περὶ τὰς ἀποδείξεις ἀνεξαρτησίας τὰς ἀρχὰς τοῦ Λωκίου καὶ τοῦ Hume. Γίνεται αἰσθητὴ ἐν τῷ συγγράμματι τούτῳ τελεῖα τις συμφωνία τοῦ πνεύματος τοῦ συγγραφέως πρὸς τὴν ὑπ' αὐτοῦ παραδεδομένην διδασκαλίαν. Μᾶλλον δὲ πρωτότυπος εἶναι ἡ ἀπόπειρα αὐτοῦ νὰ ἰδρύσῃ ψυχολογίαν κοινωνικὴν (*Psicologia delle menti associate*)¹⁾ ἐπιδιώκουσαν νᾶνανεώσῃ ἐπὶ τῶν βάσεων τῆς νεωτέρας ἐπιστήμης τὴν φιλοσοφίαν τῆς ἱστορίας τοῦ Βίκου. Ἄλλ' εἶναι μόνον βραχὺ τι σχέδιον ἢ ὑποτύπωσις, πρόγραμμα ἔργου οὐδέποτε ἐλθόντος εἰς φῶς.

Ἄληθές ψυχολογικὸν σύστημα κατὰ τὴν ἐμπειρικὴν σχολὴν εὐρίσκουμεν μόνον κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους παρὰ τῷ Ροβέρτῳ Ἄρδιγῷ, τῷ μόνῳ φιλοσόφῳ, ὃν διὰ τὴν εὐρύτητα τῶν γνώσεων, τὴν λογικὴν συνοχὴν τῶν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ αὐτοῦ περιεχομένων στοιχείων καὶ τὴν πρωτοτυπίαν τῶν ἀπόψεων δύναται ἡ σχολὴ αὕτη ν' ἀντιτάξῃ πρὸς τὸν Rosmini.

Ἐν τῇ συγχρόνῳ θετικῇ σχολῇ ὁ Ροβέρτος Ἄρδιγῷ ἔχει ἀναμφίβολως ἴδιον χαρακτήρα. Φαίνεται ὅτι ἀνταγωνίζονται παρ' αὐτῷ δύο ἀντίθετοι τάσεις· μία μὲν κατέχουσα αὐτὸν κατὰ τινὰ φυσικὴν καὶ εὐτυχῆ διάθεσιν ἐπὶ τῆς ἀσφαλοῦς βάσεως τῆς ἐσωτερικῆς ἀναλύσεως, ἑτέρα δὲ προερχομένη ἐκ τῆς ὑπ' αὐτοῦ τούτου δαμορφωθείσης ἀγωγῆς καὶ παιδείας καὶ γενομένη ἐν αὐτῷ ψυχικῇ ἔξις ἀνεξίτηλος, ἣτις ἄγει αὐτὸν εἰς τὸ νὰ ἐρμηνεύῃ τὰ ὑπ' αὐτοῦ παρατηρούμενα καὶ οὐχὶ σπανίως μετὰ θαυμαστῆς ἐνοράσεως τοῦ ἀληθοῦς κατανοούμενα γεγονότα κατ' ἀναλογίαν γεγονότων τῆς ὕλικῆς φύσεως. Οὕτω δὲ συμβαίνει, ὥστε ἡ πρόδηλος ὀρθότης τῶν ψυχολογικῶν παρατηρήσεων αὐτοῦ νὰ ποβάλλῃ ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἀναγνώστου μέρος τῆς πειστικῆς αὐτῆς δυνάμεως ἕνεκα τῶν φυσιοκρατικῶν τούτων ἐξηγήσεων, αἵτινες φαίνονται ἀναγκαίως ἐπιβεβλημένοι εἰς τὸν συγγραφέα ὑπὸ τῆς θεωρητικῆς προκαταλήψεως περὶ τῆς ἐνότητος πάντων τῶν φαινομένων τοῦ κόσμου. Ἄλλ' ἡ μορφή αὕτη τῆς ἐνιαίας γνώσεως εἶναι κατὰ τὴν κοινὴν καὶ σταθερὰν τάσιν τῆς νεωτέρας θετικῆς φιλοσοφίας ἢ ὑπὸ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν χορηγηθεῖσα καὶ ὑπὸ τοῦ Ἄρδιγῷ ἤδη διατυπωθεῖσα ἐν ἐργασίᾳ, εἰς ἣν πάντοτε κα-

¹⁾ Εἶναι σύντομα ἀναγνώσματα, γινόμενα ἐν τῇ Λομβαρδικῇ Ἰνστιτούτῳ τῶν Ἐπιστημῶν καὶ Γραμμάτων τοῦ Μιλάνου ἀπὸ τοῦ 1859 μέχρι τοῦ 1863.

τόπιν αναφέρεται ἐν ταῖς ψυχολογικαῖς αὐτοῦ συγγραφαῖς : *La formazione naturale nel fatto del sistema solare* ¹⁾. Ἐν τῇ φυσιοκρατικῇ ταύτῃ ἐκδοχῇ θέλει νὰ ἐμμένῃ πιστός, καὶ ὅταν ἡ οἰκεία σκέψις θὰ ἠδύνατο νὰ παγάγῃ αὐτὸν μακρὰν ταύτης. Παράδειγμα τῆς ἐνδομούχου ταύτης ψυχικῆς ἀντιθέσεως ἔχομεν ἐν τῇ θεμελιώδει ἀρχῇ τῆς ψυχολογίας αὐτοῦ, ἥτοι ἐν τῇ παρ' αὐτοῦ ἐπινοηθεῖσῃ ἀνελικτικῇ προβάσει ἀπὸ τοῦ ἀδιακρίτου (*indistinto*) εἰς τὸ διακεκριμένον. Ἐπειδὴ ἡ τοιαύτη πρόβασις ἀφρεύκτως ἀναμνήσκει τὴν τοῦ Σπενσέρου ἀπὸ τοῦ ὁμογενοῦς εἰς τὸ ἑτερογενές, φροντίζει ὁ Ἄρδιγὼ νὰ διαστείλῃ αὐτάς, λέγων ὅτι ἡ τοῦ Σπενσέρου πρόβασις εἶναι ἐξηγημένη ἀπὸ τῆς βιολογίας, ἐνῶ ἡ αὐτοῦ εἶναι ἀπηντλημένη ἐκ τῆς ψυχολογικῆς διαμορφώσεως, ὥστε ἔχει χαρακτήρα γενικώτερον (*L' unità d. cosc.*, σελ. 79). Οὐχ ἥττον ὅμως ἀναγκάζεται νὰ ἐπισχύσῃ τὴν τοιαύτην ἀρχὴν δι' ἀναλόγων παραδειγμάτων εἰλημμένων ἐκ τῆς ἀστρονομίας, χημείας, βιολογίας, ὠθοόμενος εἰς τὸ νὰ διατυπώσῃ τὴν ὑπόθεσιν πρωτογόνου τινὸς αἰσθητικοῦ γεγονότος, τῶν «πρωταισθημάτων», ἐξ ὧν διὰ προϊούσης εἰδικεύσεως παράγονται αἱ ποικίλαι τάξεις τῶν αἰσθημάτων (αὐτ. σελ. 66) ²⁾. Πρὸς δ' ἔτι ἀποφαίνεται διαρρήδην ὑπὲρ τοῦ ἀπολύτως εἰδικοῦ χαρακτήρος τοῦ γεγονότος τῆς συνειδήσεως ἀποδεικνύων ἄτοπον τὴν ὑλιστικὴν διδασκαλίαν, καθ' ἣν «ἡ νόησις εἶναι γεγονός τῆς ὕλης κατὰ τὴν μηχανικὴν αὐτῆς ἔννοιαν»· ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ ποστῆ ἀπὸ τοῦ νὰ μὴ ἀποδείξῃ ἀστήρικτον τὴν πνευματοκρατικὴν θέσιν, ἥτις συγχέουσα τὰ ἀποτελέσματα τῆς ὕλης, ἥτοι τὰ ὑπ' αὐτῆς ἐν ἡμῖν παραγόμενα αἰσθήματα, πρὸς αὐτὴν τὴν οὐσίαν ταύτης, παραδέχεται ὅτι ἡ τοιαύτη ἔννοια τῆς ὕλης παριστᾷ πάντα τὰ δυνατὰ αὐτῆς ἀποτελέσματα καὶ οὐδέποτε δύναται νὰ ποδειχθῇ παραγωγή τις τῆς ψυχῆς ἐκ τοῦ φυσικοῦ γεγονότος (*Il vero*, σελ. 66 καὶ 67) ³⁾. Νομίζει πλάνην, «ἥτις οὐδ' ἀναιρέσεως εἶναι

¹⁾ Τὸ σύγγραμμ τοῦτο ἀνέρχεται εἰς τὸ 1877. Τὰ ἄλλα ἔργα τοῦ Ἄρδιγὼ, ἅτινα ἔχουσι εἰδικὴν πρὸς τὴν ψυχολογίαν συγγένειαν, εἶναι: *La psicologia come scienza positiva* (1η ἐκδ. 1870, 2α 1882), *Il fatto psicologico della percezione* (1882), *Il vero* (1891, 2η ἐκδ. 1900), *La ragione, La scienza sperimentale del pensiero* (1894 2η ἐκδ. 1906), *L' unità della coscienza* (1898), πλὴν ἄλλων μικροτέρων συγγραμῶν περιεχομένων εἰς τοὺς τρεῖς τελευταίους τόμους τῶν ἔργων αὐτοῦ (VIII, IX καὶ X).

²⁾ Ἄλλ' εἶναι εὐλογον νὰ σημειωθῇ ὅτι ὁ Ἄρδιγὼ ἐξαιρεῖ ἐντόνως τὸν καθαρῶς ὑποθετικὸν χαρακτήρα τῆς παραγωγῆς ταύτης.

³⁾ «Τὸ καθαρῶς μηχανικὸν γεγονός δὲν συναρμόζεται μετὰ τοῦ ψυχικοῦ γεγονότος. Τὸ πᾶν εἶναι νὰ ἴδωμεν, εἰάν αὐτῇ ἡ οὐσία, καθ' ἑαυτὴν ἄγνωστος, ἐξ ἧς προκύπτουσι τὰ γεγονότα, ἅτινα ὁ νοῦς κατηγορεῖ κατὰ τῆς τάξεως τοῦ μηχανικοῦ κόσμου, εἶναι ἢ μὴ ἐπιτηδεῖα, δοθέντων τῶν καταλλήλων ὄρων, νὰ παράγῃ καὶ τὰ γεγονότα ἐκεῖνα, ἅτινα ὁ νοῦς κατηγορεῖ κατὰ τῆς τάξεως τοῦ ψυχικοῦ κόσμου».

ἀξία», τὸ νὰ θέλωμεν νὰναγάγωμεν τὴν ἐπιστήμην τῆς νοήσεως εἰς τὴν φυσιολογίαν ¹⁾). Ἄλλὰ στηριζόμενος πάλιν ἐπὶ τῆς πραγματικότητος τῆς συνακολουθίας τῶν δύο γεγονότων ὑποστηρίζει τὴν ἐξάρτησιν τοῦ ψυχικοῦ φαινομένου ἐκ τοῦ ἐγκεφαλικοῦ (Il vero, σελ. 58 κέ.) ἀποφαινόμενος ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι προῖδον τοῦ ἐγκεφάλου, ὡς ὁ ἦχος εἶναι προῖδον τοῦ κώδωνος (αὐτ. 72) ²⁾.

Ὁ αὐτὸς διαταγμὸς περὶ τὴν διατύπωσιν σαφοῦς καὶ ὀριστικῆς γνώμης ἐν τῷ προβλήματι τῆς φύσεως τοῦ ψυχικοῦ γεγονότος (δισταγμὸς ἄλλως κοινὸς πάντων τῶν νεωτέρων θετικῶν, εἶδομεν δὲ αὐτὸν παρὰ τῷ Taine) εὐρίσκειται καὶ ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ Ἀρδιγῶ περιγραφομένη πραγματικῇ ἀναπτύξει τοῦ ψυχικοῦ βίου. Ἐὐκοινὸν ψυχικὸν ἀδιάκριτον, ἐξ οὗ διὰ συνειρμικῆς συνθέσεως προκύπτουσι αἱ διακεκριμέναι μορφαὶ τῆς ἀντιλήψεως, τῆς ἀφηρημένης ἰδέας, τῆς ἐννοίας τοῦ πράγματος, τῆς τοῦ Ἐμέ καὶ Οὐκ ἐμέ κτλ., εἶναι τὰ αἰσθημα. (Ὡδὲ παραδέχεται (διαφέρων κατὰ τοῦτο τοῦ Taine καὶ τῶν ἄλλων θετικῶν) τὴν ὑπαρξίν ἀσυνειδήτων αἰσθημάτων ὑπολαμβάνων ἀντιφατικὴν καὶ ἄτοπον τὴν σύζευξιν τῶν δύο τούτων ὄρων. Ἐν τούτῳ ὁ Ἀρδιγῶ στοιχεῖ εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ Λωκίου ἀρχομένην μεγάλην ἐμπειρικὴν παράδοσιν, ἀλλ' ἀφίσταται αὐτῆς, ἵνα προσεγγίσῃ εἰς τὴν φυσιολογικὴν διδασκαλίαν, ὅταν πειρᾶται νὰναζητήσῃ τοὺς νόμους, καθ' οὓς ἐκ τοῦ πρώτου δεδομένου τοῦ αἰσθήματος ὑφαίνεται καὶ διαμορφοῦται ἅπας ὁ ἴστος τῆς νοήσεως. Ἐν μόνον ἐν τῇ ψυχολογίᾳ, λέγει ὁ Ἀρδιγῶ, γεγονὸς ὑπάρχει, τὸ αἰσθημα, εἰς δὲ μόνος νόμος, ὁ συνειρμὸς (Il vero, σελ. 121). Ἄλλ' ὁ συνειρμὸς δὲν νοεῖται ὑπ' αὐτοῦ κατὰ τὴν παραδεδομένην καὶ μηχανικὴν σημασίαν τῆς ἐμπειρικῆς ψυχολογίας· μία δὲ τῶν μάλιστα πρωτοτύπων ἐργασιῶν τοῦ Ἰταλοῦ ἐρευνητοῦ εἶναι βεβαίως τὸ ὅτι τὴν παλαιὰν ταύτην θεωρίαν ὑπέβαλεν εἰς κριτικὴν βάσανον, οἷα οὐδέποτε πρότερον εἶχεν ἀναφανῆ ἐν τῇ θετικῇ σχολῇ καὶ ἤτις ἐν οὐκ ὀλίγοις συμφωνεῖ πρὸς τὴν ἐπίκρισιν, ἣν συγχρόνως ἐποιοῦντο αὐτῆς στηριζόμενοι ἐπὶ τῶν πειραματικῶν δεδομένων ὁ Wundt, ὁ James καὶ ἄλλοι ἰδεο-

¹⁾ Ὅρα τὸ V κεφ. τοῦ IV μέρους τῆς Psicologia come scienza positiva, ἐνθα ὑπάρχει ἐπιτυχὴς ἀνασκαυὴ τῶν ἀξιώσεων τῶν φυσιολόγων. Ἕτερον παράδειγμα τῆς ἀπόψεως ταύτης τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἀρδιγῶ εὐρίσκομεν ἐν τῇ πρὸς τὸν Sergi ἀγωνίᾳ του περὶ τῆς ὑπὸ τούτου ὑποστηριζομένης ὑλιστικῆς θεωρίας τῆς ἀντιλήψεως (ὄρα Il fatto psicologico della percezione, μέρος I).

²⁾ Il vero, σελ. 60 . . . «Ἐν τῇ προκειμένῃ περιπτώσει τοῦ γεγονότος τῆς νοήσεως καὶ τῆς ὑλικῆς διαθέσεως τοῦ ἐγκεφάλου μυριοτρόπως ἢ πείρα κατέδειξεν ὅτι τὸ ἐν ἀκολουθεῖ σταθερῶς καὶ ἀναλόγως τὸ ἕτερον, καθὼς ἐπὶ τοῦ φωνογράφου εἶναι βέβαιον ὅτι τῆς παραγωγῆς τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἐκπεμπομένων ἤχων προηγείται τὸ γεγονὸς τῶν σχετικῶν χαραγμάτων τοῦ φωνογραφικοῦ ελάσματος».

πρακτικοί ψυχολόγοι. Ἀντὶ τῆς ἐννοίας καθαρᾶς ἀλληλουχίας τῶν παραστάσεων, θεωρουμένης ὑπ' αὐτοῦ τεχνητῆς καὶ ψευδοῦς, ἀντικαθιστᾶ ὁ Ἄρδιγὼ τὴν ἐννοίαν λειτουργικῆς ἢ ὀργανικῆς ἐνεργείας τῆς ὅλης ψυχῆς, δι' ἧς πάντα τὰ μέρη ὑπάρχουσι συνδεδεμένα ἐν μιᾷ μόνῃ συναρμογῇ, καὶ ἐὰν οἱ συγκροτοῦντες αὐτὴν ἄρμοι μὴ εἶναι πάντες φανεροὶ εἰς τὴν συνείδησιν. Οὐχὶ ἄρα «συνειρμὸς» τῶν παραστάσεων, ἀλλὰ **ψυχικὴ συρροή** (confluenza) ἀποδεικνυομένη καὶ ἐν τῇ ἀπλῇ γρονότι τῆς ἀντιλήψεως, ἐν ἣ τὰ παρελθόντα ἢ ἀναμνηστικὰ στοιχεῖα ὑπερισχύουσι πάντοτε τῶν παρόντων καὶ οὐχὶ σπανίως ἀντικαθίστανται ἀπλῶς ἀντ' αὐτῶν. Τῆς ψυχικῆς ταύτης «ὀλοκληρώσεως» παρέχει ὁ Ἄρδιγὼ ἀπόδειξιν τελείαν καὶ πειστικὴν, οἷαν παρ' ἐλαχίστοις μόνον τῶν νεωτέρων ψυχολόγων εὑρίσκομεν ¹⁾. Ἄλλ' ἡ ὀρθὴ αὕτη ἀρχή, ἣτις ἐμφαίνει μεγάλην ψυχολογικὴν ὀξυδέρκειαν, ἐρμηνεύεται ὑπὸ τοῦ Ἄρδιγὼ διὰ τινος γενικοῦ νόμου τῆς ὀλικῆς φύσεως, διότι «ἡ ἐργασία τῆς νοήσεως» οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ μερική τις μορφή τῆς γενικῆς ψυχολογικῆς ἐργασίας (Il vero, σελ. 251). «Ὅθεν ὁ δεσμός, ὁ συνάπτων εἰς ἐνότητα τὰ πολλαπλά γεγονότα τῆς συνειδήσεως, δὲν ἔχει, ὡς παρὰ τοῖς νεωτέροις βουλησιοκρατικοῖς, καθαρὸν ψυχολογικὸν χαρακτήρα, ἀλλ' εἶναι μορφή τις τοῦ γενικωτέρου νόμου τῆς φυσιολογικῆς ἐνεργείας, Πᾶσα αὕτη ἡ ἐνοποιὸς λειτουργία τῆς συνειδήσεως, ἣν ὁ Ἄρδιγὼ διασχεῖ ἐκτενῶς ἐν τινι τῶν τελευταίων αὐτοῦ ἐργασιῶν ²⁾, εἶναι ἀπλῶς ἀντανάκλασις τις τοῦ ὑπ' αὐτοῦ καλουμένου registro fisiologico, τοῦ ἀποτελοῦντος τὴν ἀληθῆ ὑπόστασιν τοῦ ψυχικοῦ βίου, τὴν στερεὰν καὶ συνεχῆ ὑπόβασιν, πρὸς ἣν παραβαλλόμεναι καὶ παραστάσεις φαίνονται «ὡς οἱ ὑπὸ τινων ἀμαξῶν φερόμενοι λαμπτήρες, οἵτινες δὲν βαίνουσιν ἐφ' ἑαυτῶν, ἀλλ' ἐπισημαίνουσι μόνον τὰς φερούσας αὐτοὺς ἀμάξας, ἀφήνοντες ἀνεπιστημάντους τὰς ἄλλας τὰς στερωμένους τούτων» ³⁾. Ἐκ τοῦ ὀλικοῦ τούτου βάθους, οὐχὶ δὲ (ὡς ὁ Taine παρεδέ-

¹⁾ Ἡ τελειοτάτη διασάφησις τοῦ πράγματος τούτου εὑρηται ἐν τῇ ἐργῇ αὐτοῦ: Il fatto psicologico della percezione. Ὅρα καὶ L'unità della coscienza σελ. 182 κέ.

²⁾ Ἐν τῇ ἤδη μνημονευθείσῃ Unità della coscienza.

³⁾ L'unità della coscienza, σελ. 267. Μετὰ τινος ὑπερβολῆς κατ' ἐμὴν γνώμην παρέστησε τὸν βουλησιοκρατικὸν χαρακτήρα τῆς ψυχολογίας τοῦ Ἄρδιγὼ ὁ Hoffding ἐν τῇ περὶ τοῦ Ἰταλοῦ συγγραφέως μελέτῃ αὐτοῦ: Moderne Philosophien σελ. 50. Ἴδου ἕτερον χωρίον τοῦ αὐτοῦ βιβλίου σφαιστάτον: «λοιπὸν ἐπὶ πᾶσι τούτοις, καὶ καθὼς ἠθέλομεν νὰ ποδείξωμεν, ἀλληλουχία καὶ συρροή φυσιοψυχικῶν λειτουργιῶν, καὶ οὐχὶ ἡ παλαιὰ καὶ δημώδης καθαρῶς ψυχολογικὴ θεωρία τοῦ συνειρμοῦ τῶν παραστάσεων. Οὐχὶ αἱ παραστάσεις ὡς τοιαῦται, ἀναζητοῦσαι ἀλλήλας, ἀλλ' ἡ φυσιολογικὴ ἀναγέννησις τῆς λειτουργίας μερῶν τοῦ ἐγκεφάλου ἀλληλουχομένων καὶ μᾶλλον ἢ ἥττον ἐκτενῶν, ἢ φυσιολογικὴ ἀναγέννη-

χετο) ἐκ τοῦ κρυφίου καὶ ἀφανοῦς νήματος ὑποθετικοῦ ἀσυνειδήτου ψυχικοῦ βίου συγκροτεῖται ἡ συνέχεια τῆς συνειδήσεως.

Ἐπανερχόμενος οὕτως ὁ Ἄρδιγὼ εἰς τὰς θετικὰς καὶ φυσικὰς ἐπιστήμας, ὅπως ἐρμηνεύσῃ τὴν ἐνέργειαν τῆς συνειδήσεως, πλησιάζει πρὸς τὴν θετικὴν φυσιοκρατικὴν διδασκαλίαν, ἧς ἀντιπρόσωπος μὲν τὰ μάλιστα συνακόλουθος εἶναι ὁ Αὐγουστος Comte, μεταφυσικὸς δὲ ὁ Σπένσερος. Ἄλλως δὲ ἐμφανίζει ποῖαν τινὰ ἐπιστροφὴν εἰς τὸ ἀρχαῖον ἐμπειρικὸν δόγμα, ἧτοι ἐν τῇ ἀπὸ τοῦ αἰσθήματος ἀσθηρᾶ παραγωγῇ τῆς ὅλης ψυχικῆς ἀναπτύξεως, εἰς ὃ αἰσθημα ἀνάγει ὁ Ἄρδιγὼ καὶ τὸ συναίσθημα καὶ τὴν βούλησιν ¹⁾. Τοῦτο περιάπτει εἰς τὴν ψυχολογίαν αὐτοῦ πρόδηλον νοησιοκρατικὸν χαρακτῆρα, ὅστις διαστέλλει αὐτὴν σαφῶς ἀπὸ τῆς ψυχολογίας πολλῶν ἄλλων συγχρόνων θετικῶν φιλοσόφων. Παρὰ τὴν Ἄρδιγὼ, ὅστις τοσαύτην ἀποδίδει δύναμιν εἰς τὸ φυσιολογικὸν φαινόμενον, οὐδόλως εὐρίσκεται ἢ εἰς πολλοὺς συγχρόνους ἐν τῇ θετικῇ θεωρίᾳ ὁμόφρονος αὐτοῦ ἀσπαστῆ ἔννοια, καθ' ἣν ἡ ἀληθὴς οὐσία τοῦ ἡμετέρου ἐγὼ ἔγκειται εἰς τὰς θεμελιώδεις καὶ ἀδαμάστους ὀρμὰς τῆς ὀργανικῆς ἡμῶν φύσεως. Τῆς μεταφυσικῆς ταύτης φυσιολογίας, πηγάζουσης κατ' οὐχὶ μικρὸν μέρος ἀπὸ τοῦ Schopenhauer, προτιμᾷ ὁ Ἄρδιγὼ τὴν κλασικὴν φυσιολογίαν, τὴν γαληνοτέραν καὶ διαυγεστέραν, ἧτις τοὺς νόμους τῆς φυσιολογίας ὑποτάσσει εἰς τοὺς γενικοὺς νόμους τῆς ὕλικῆς φύσεως.

Συμπέρασμα.

Ἀπὸ τῶν πρώτων καὶ ἀπωτάτων ἀρχῶν, ἀφ' ὧν ὠρμήθημεν, παρηκολουθήσαμεν οὕτω τὴν συνεχῆ καὶ προῖουσαν ἀνάπτυξιν τῆς ψυχολογικῆς ἐπιστήμης μέχρι τῶν χρόνων τούτων, καθ' οἷς αὕτη διὰ τὸν πλοῦτον καὶ τὴν ποικιλίαν τῶν ἑαυτῆς ἐρευνῶν ἀπετέλεσεν ἐξάριστον μέρος τῆς συγχρόνου παιδεύσεως. Ἄλλ' πρὸς ἡμᾶς διαφέρει πρῶτιστα καὶ μάλιστα τὸ ὅτι ἐν τῇ συνεχείᾳ ταύτῃ κατεστήσαμεν φανεράν τὴν βαθμιαίαν ἐπαύξησιν καὶ τὸν προοδευτικὸν τῶν γνώσεων καὶ τῶν ἐννοιῶν περὶ τοῦ μεγάλου γεγονότος τῆς συνειδήσεως· αἱ δὲ γνώσεις αὗται καὶ ἐννοιαὶ γίνονται διαρκῶς ἐν τῇ ἱστορικῇ προόδῳ ἐπιπλοκώτεραι, ποικιλιώτεραι,

αἰς τῆς λειτουργίας ταύτης, δι' ἧς κατόπιν καθορίζεται τὸ ψυχολογικὸν γεγονός τῶν πνευματικῶν καταστάσεων, αἰτίνας παρεκκολουθοῦσι τὴν αὐτὴν φυσιολογικὴν λειτουργίαν».

¹⁾ Ἐν τῇ *Psicologia come scienza positiva* (2η ἐκδ. σελ. 179) ρητῶς λέγει ὁ Ἄρδιγὼ ὅτι «αἱ λεγόμεναι βουλητικαὶ πράξεις εἶναι αἰσθήματα». Ὁρα καὶ ἐν *Vero* (σελ. 468 κέ.) τὴν ἀνασκευὴν τῆς «κοινῆς ὑποθέσεως περὶ τῆς οὐσιώδους διαφορᾶς συναισθήματος καὶ αἰσθήματος».

βαθύτεροι. Οὕτως ἀπὸ τῆς πρωτογόνου ἀριστοτελικῆς ἐκδοχῆς, καθ' ἣν ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι εἰσέτι ἀπολελυμένη ἀπὸ τῆς ἐννοίας τῆς ζωῆς, ἐρχόμεθα εἰς τὸν καρτεσιανὸν δυϊσμόν, καθ' ὃν μηχανικὴ φύσις καὶ πνεῦμα ἀντιτίθενται ὡς δύο κόσμοι ἀπολύτως διακεκριμένοι. Ἄλλ' ἡ ψυχὴ ἔχει κατὰ τὴν ἐκδοχὴν ταύτην χαρακτηρὰ σχεδὸν καθαρῶς θεωρητικόν, ὅστις λαμβάνει τὴν τελειοτάτην αὐτοῦ ἐκφρασιν ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ Σπινόζα γενομένῃ διαλλαγῇ πρὸς ἀλλήλους τῶν δύο κόσμων. Μεγάλῃς πρόοδος ἐπιτελεῖται ὑπὸ τοῦ Λεϊβνιτίου, δι' οὗ ἡ ψυχὴ μεταμορφοῦται ἐκ θεωρουμένης οὐσίας εἰς δυναμικὴν ἐνέργειαν καὶ προϊούσαν συνέχειαν. Ἡ δὲ πάλιν κριτικὴ φιλοσοφία, ἧς εἰσηγητὴς ὑπήρξεν ὁ Λώκκιος, ἀνῆγεν ἅπαντα τὸν ἱστὸν τῆς ἡμετέρας γνώσεως εἰς τὰ αἰσθητά, ἦτο δὲ ἡ πρώτη ἀρχὴ τῆς μεγάλης ἐκείνης ἐργασίας, ἣτις συνεχῶς προάγεται ὑπὸ τοῦ Βερκελείου, τοῦ Hume, τοῦ Κονδιλλάκ καὶ στρέφεται εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῶν στοιχείων καὶ τῶν λειτουργιῶν τοῦ ψυχικοῦ βίου. Οὕτως ἡ ἐννοια τῆς συνειδήσεως καθίστατο συγχρόνως πολυπλοκώτερα καὶ βαθύτερα, ἄχρις οὗ κατὰ τὸ τέλος τοῦ XVIII αἰῶνος, καθ' ὃν τοσοῦτον προεβιάσθη ἡ ψυχολογικὴ ἐπιστήμη, κατέληξε διὰ τοῦ Γεϊτς εἰς τινὰ συγχώνευσιν τῶν ποικίλων στοιχείων καὶ ἀπόψεων τοῦ ψυχικοῦ βίου· οὕτω δὲ προπαρεσκευάσθη ἡ ὁδὸς εἰς τὴν βαθυτάτην ἐκδοχὴν τοῦ Καντίου, καθ' ἣν τὸ πνεῦμα εἶναι εἰδολογικὴ τις καὶ συνθετικὴ ἐνέργεια. Ἄλλ' ἐν τῇ μεταξὺ διὰ τοῦ Hartley, τοῦ Βουνέτου καὶ ἐν μέρει διὰ τοῦ Οὐολφίου εἰσεχώρησεν εἰς τὴν ψυχολογίαν νέον τι καὶ σπουδαῖον στοιχεῖον, ἦδη ὑπὸ τοῦ Καρτεσίου παρατηρηθέν, ἦτοι τὸ βιολογικόν. Ἡ ἐξήγησις τῶν λειτουργιῶν τῆς συνειδήσεως ἀναζητεῖται μᾶλλον εἰς τὰ συνοδεύοντα φυσιολογικὰ καὶ ἐγκεφαλικά φαινόμενα ἢ εἰς αὐτὰς ταύτας τὰς λειτουργίας. Οἱ συνειρμοὶ τῶν παραστάσεων ἐμελετήθησαν ἰδιαιτέρως διὰ τοῦ τοιοῦτου μέσου ἐρεῦνης, ὅπερ ὅμως δὲν ἐφάνη πάντοτε ἐπαρκὲς εἰς τοὺς ψυχολόγους καὶ παρεκίνησεν αὐτοὺς ἐπὶ τέλους, ὅπως βαίνοντες ἐπὶ τὰ ἴχνη τῶν Σκώτων φιλοσόφων, τῶν πιστοτάτων καὶ ἄκρων ὑπερμάχων τῆς πνευματικῆς φύσεως τῆς ψυχῆς, ἐπανεέλθωσιν εἰς τὴν μέθοδον τῆς ἐσωτερικῆς παρατηρήσεως, ἐξ ἧς προήλθον κατόπιν εἰς φῶς ἐν Ἀγγλίᾳ αἱ ἀξιόλογοι ἀναλύσεις τοῦ Brown, τοῦ Ἀμίλτωνος, τοῦ James καὶ Στουάρτου Μίλλ. Ἡ ἐννοια τῆς συνειδήσεως γίνεται εὐρυτέρα: ὑψηλοῦμένου τοῦ Βίκου, προέκυπτεν ἡ ἀναγκη ἱστορικῆς ἐρεῦνης τοῦ πνεύματος τῶν λαῶν, εἰς ἣν ὁ Ἔγκελος ὑπέβηκε μεγάλην θεωρητικὴν βᾶσιν καὶ ὕστερον οἱ εἰδικοί ἐρευνῆται ὡς προσποιήσωσι τὸν χαρακτηρὰ νέας ἐπιστήμης. Μετεβάλλετο δὲ καὶ ὁ εἰς τὴν συνειδήσιν ἀποδιδόμενος θεμελιώδης χαρακτηρ, ὅστις δὲν ἦτο πλέον αἰσθητὸν οὐδὲ νοῦς, ἀλλὰ μετεμορφοῦτο, κυρίως διὰ τοῦ Schopenhauer καὶ τοῦ Maine de Biran εἰς βουλητικὴν ἐνέργειαν· καὶ αὐτὸς ὁ Ἔγκελος, ὅστις κατ' ἐπίφασιν εἶναι ὁ ἀκραιφνέστατος καὶ συστηματικώτατος τῶν

νοησιοκρατικῶν, μεταμορφοῖ τὸ ψυχικὸν στοιχεῖον τὸ ὑπ' αὐτοῦ θεωρούμενον ὡς τὸ μόνον πρωτόγονον, ἤτοι τὴν παράστασιν, εἰς ἐνέργειαν ἐμφυχουμένην ὑπὸ διαρκoῦς παρορμητικῆς τάσεως καὶ ἀγῶνος. Κατέπιπτε δ' ἐν τῷ μεταξὺ διὰ τοῦ Rosmini ὁ φραγμαδὸς ὁ παρὰ τοῖς ψυχολόγοις τοῦ προηγουμένου αἰῶνος χωρίζων τὸ αἶσθημα ἀπὸ τοῦ νοῦ· καὶ τοῦτο ὑπῆρξεν ἴσως τὸ πρῶτον βῆμα πρὸς τὴν τελείαν ἐκείνην τῶν ποικίλων ἀπόψεων τῆς συνειδήσεως πρὸς ἀλλήλας συγχώνευσιν, ἣτις εἶναι ἐν τῶν σημαντικωτάτων χαρακτηριστικῶν τῆς συγχρόνου ψυχολογίας.

Οὕτω δ' ἐπίσης κατέπιπτε διὰ τῆς ψυχοφυσικῆς τοῦ Φεχνέρου καὶ τῶν λεπτῶν ἀναλύσεων τοῦ Βαϊνι ἄλλη τις διάκρισις, λίαν ἐπιβλαβῆς εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν τῶν ψυχικῶν γεγονότων, ἡ διαχωρίζουσα δῆλον ὅτι ὡς δύο κόσμους ἀπολύτως ἑτερογενεῖς τὰς ψυχικὰς λειτουργίας καὶ τὰ φυσικὰ φαινόμενα. Κατέστη λοιπὸν δυνατὴ διὰ τῶν μέσων, τῶν ἐν χρήσει ὄντων ἐπὶ τῆς ἐρεύνης τῶν φυσικῶν φαινομένων, ἡ ἐλπίς τοῦ ἐπιστημονικοῦ καθορισμοῦ τῶν ψυχικῶν γεγονότων· ἐπετελέσθη δ' ἐντὸς ὀλίγων ἐτῶν ὅ,τι ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται ἀντιφατικόν, ἤτοι ἡ αἰεὶ μείζων προσέγγισις τοῦ ψυχικοῦ γεγονότος πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον καὶ ἅμα ἡ πάντοτε ἐναργεστέρᾳ ἀπόδειξις τῶν εἰδικῶν χαρακτήρων ἐκείνου παραβαλλομένου πρὸς τοῦτον. Ἡ βουλησιοκρατία τοῦ Wundt, ἐν ἣ τὰ ψυχικὰ στοιχεῖα φαίνονται ὅτι ἔλαβον τὴν συμπαγεστάτην συγχώνευσιν, δύναται νὰ ἐμφανίσῃ τὸν ὑπὸ τῆς διακρίσεως τούτης ἐπιτευχθέντα μέχρι τοῦδε μέγιστον βαθμόν· διότι, καίπερ προσάπτουσα εἰς τὸν βίον τῆς συνειδήσεως ἀρχὰς ἰδίας καὶ ἀντιθέτους πρὸς τὰς τοῦ φυσικοῦ κόσμου, μεταχειρίζεται πάντα τὰ πρότερον ἐν χρήσει ἐπὶ τοῦ κόσμου τούτου μέτρα ἐρεύνης.

Καὶ ἔτι μᾶλλον ἐκτείνονται τὰ ὅρια τῆς ψυχολογικῆς ἐρεύνης διὰ τῆς μεγάλης ἀνελικτικῆς ἐκδοχῆς τοῦ Σπενσέρου, ἣτις, συνδεδεμένη μετὰ τῆς βιολογίας, ἀποκαλύπτει νέους ὀρίζοντας εἰς τὴν ἐπιστήμην τῆς ζωῆς νοουμένης ὡς μεγάλης ψυχοφυσικῆς ἐνότητος.

Μετὰ τοὺς ἀνωτέρω ἐξετασθέντας ψυχολόγους, καὶ ἰδίᾳ μετὰ τὸν Wundt καὶ Ἀρδιγῶ, οἵτινες ζῶντες ἦσαν οἱ τελευταῖοι γνήσιοι ἀντιπρόσωποι τῆς συγχρόνου ἀκμαζούσης καί, οὕτως εἰπεῖν, στρατευομένης ψυχολογίας, περὶ πολλῶν ἄλλων συγγραφέων, ζώντων ἢ πάντως ἀνηκόντων εἰς τὰς τρεῖς τελευταίας δεκαετηρίδας, θὰ λάβωμεν ἀφορμὴν νὰ πραγματευθῶμεν διὰ μακρῶν ἐν τῷ ἡμετέρῳ ἔργῳ, ἔνθα θὰ διαλάβωμεν περὶ τῶν κυρίων προβλημάτων, εἰς ὧν τὴν ἀνακίνησιν ποικιλοτρόπως οὕτως συνετέλεσαν καὶ περὶ ἃ νῦν στρέφεται καὶ φιλοχωρεῖ ἡ διανοητικὴ ἐνέργεια αὐτῶν. Ἀπὸ τριακονταετίας περίπου πολλοὶ καὶ ἀξιολογώτατοι ἐρευνηταὶ καὶ μελετηταὶ ἀνεφάνησαν, οἵτινες ἐναπετόπωσαν εἰς

τὴν ψυχολογίαν χαρακτηῖρα κατὰ μέγα μέρος νέον, χαρακτηῖρα μείζονος ἐπιπλοκῆς καὶ λεπτότητος ἐρευνῶν συνδεδεμένων μετὰ τινος ἰδιαιτέρας κλίσεως εἰς τὸ νὰ ἐξετάζωνται αἱ σχέσεις τῆς ψυχολογίας πρὸς τὰς συγγενεῖς ἐπιστήμας. Ἀρχόμενοι ἀπὸ τῶν μεθόδων θὰ μεταβῶμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς κατασκευῆς καὶ τῶν λειτουργιῶν τῆς συνειδήσεως, ὅπουθεν ἀνερχόμενοι εἰς τὰ γενικώτερα ζητήματα τῶν πρὸς ἀλληλα ἀναφορῶν πνεύματος καὶ σώματος θὰ περάνωμεν τὴν ἡμετέραν ἐργασίαν δι' ἐρεῦνης περὶ τοῦ ὑποκειμένου καὶ τῶν ὁρίων τῆς ψυχολογίας.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΟΣ